

YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ

IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ

Iskay simipi qillqasqa

YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ.

Imaymana qariwarmi kayninchikmanta qawarinanchikpaq. Educación básica regular amawtakunapaq.

Iskay simipi qillqasqa.

Uywakuq sunturwasikuna:

Centro de Promoción y Defensa de los Derechos Sexuales y Reproductivos PROMSEX.

Av. José Pardo 601, Oficina 604, Miraflores, Lima 18, Perú.

Teléfono: (511) 447-8668 / Fax: (511) 243-0460.

www.promsex.org

Qillqaq: Griselda Pérez-Luna Gallardo.

Ñaupaq qillqakuna allichaq: Manolo Forno, Rossina Guerrero, George Liendo.

Runasimiman tikrachiqkuna, iskaynin simikunapi qawachinapaq allichaqkuna:

Luis Mujica, Gavina Córdova.

Qillqasqa uywaq: Maribel Reyes Pérez.

Siqikuna tupachiq: Julissa Soriano.

Llimpiq: César Chávez.

Llinpiq wasi: erre&erre artes gráficas / Mama Oclo callepi 1916, Lima 14, Perú suyupi.

Kamachisqata waqaychasqa Biblioteca Nacional del Perú. 2010-16217.

ISBN: 978-612-45897-2-0.

Qallariq taqi qillqa, qapaq raymi killapi 2010 wata.

Lima, Perú suyu.

Anchata sulpaykuniku llapan runakunata hinallataq organizacionkunata kay qillqa ruwanapaq, chaninchasqa kananpaq sayarisqanrayku. Chaynallataq, ancha sumaqta sulpaykuniku Comas chaymanta Carabayllo yachaywasikunapi kamachiqkunata chaynallataq yachachiqkunatapas, kaykunapi: I.E. Coronel José Gálvez, I.E. 2086 Perú-Holanda, I.E. Andrés Avelino Cáceres Dorregaray (Perú-BIRF) chaymanta I.E. San Felipe.

 **Fundación
Triángulo**

ANDALUCÍA · CASTILLA · LA MANCHA · MADRID
EXTREMADURA · CASTILLA y LEÓN · CANARIAS
Por la igualdad social de gays y lesbianas

 AEXCID
cooperación extremeña

YACHACHINAKUSTIN KUSKA KANANCHIKPAQ

**IMAYMANA QARIWARMI KAYNINCHIKMANTA
QAWARINANCHIKPAQ. EDUCACIÓN BÁSICA
REGULAR AMAWTAKUNAPAQ**

Iskay simipi qillqasqa

**IBEROAMERICANA
DE EDUCACIÓN
LGBT**

PROM5EX

Centro de Promoción y Defensa de los
Derechos Sexuales y Reproductivos

PATACHAYNIN

1. QALLARIYNIN	3
2. QARIWARMİ KAYNIN: QAWARIYNINCHİK	5
2.1. İmaymanakuna qariwarmi kayninchikmanta	6
2.2. Warmakunapa qariwarmi kaynin	7
2.3. Qariwarmi kayninkunamanta	8
2.3.1. Qariwarmikayman	8
2.3.2. Qariwarmi ruwaynin	9
2.3.3. Kikin kaynin	10
2.4. Homosexualidadmanta	11
2.5. Ruwanapaq	12
3. TLGB RUNAKUNAPA SUNQUNKUNA	13
3.1. Runakunapa sunqunkuna, qariwarmikaypa sunqunkuna	14
3.2. Chimpu hinallataq usuchiy	15
3.3. Qariwarmikaynin usuchiymanta	16
3.4. Usuchinakuy hinallataq chiqninkuy kallpanchaq willakuykuna	17
3.5. Ruwanapaq	22
4. YACHACHISQAKUNA QATİKACHAY UTAQ BULLYING	23
4.1. Bullyingman asuykuykuna	24
4.2. Bullyingpa imayna kasqankuna	25
4.3. Bullyingpa hatarichiyin	26
5. QARIWARMİKAYKUNA YUPAYCHAY	27
5.1. Qallariqnin rimaykuna	28
5.2. İmaynatataq bullyingtaqa musyachwan	28
5.3. Bullyingwan nanachisqa runakunawan imatataq ruwasunman?	30
5.4. Sunturqa bullying ruwaykunata yachaspa imatataq ruwanan?	32

1. QALLARIYNIN

Imaymana qariwarmiyayninta utaq qari warmi kaqnintapas kallpasqa hinallataq usuchisqa runakunatam kunan saqisqanchik watakunapi riqsirqanchik. Tiqsimuyuwasi yachachiq warmim warmimasinwan ustunakusqanrayku wischusqa karqa. Huancayupi, 11 watayuq qari warmachapas kkillan wañuchikun yachaqmasinkuna qarikayninta huchachaptinku.

Imaymana qariwarmisqa runakunapa kayninkunamanta, ¿imatam ruwasunman mana usuchisqa kanankupaq?

Ministerio de Educacionmi llapa warmakunapa qariwarmi kayninmanta allin yachachiy kananpaq yapamanta qallarichkan.

Lineamientos Educativos y Orientaciones Pedagógicas para la Educación Sexual Integral . Manual para Profesores y Tutores de la Educación Básica Regular sutiuyuq qillqamaytutam 2008 watapi qawachirqa, warmakunapa allin yachachisqa kananpaq, mana ususchisqa kanankupaq, chaynanpapi imarayku kawsayninta puririchinanpaq hinallataq sumaqllata qariwarmi kayninkuta mallwachinanpaq.

Chaynallataqmi, Programa de Educacion Sexual Integral para Docentes Líderes 2010ta qallaykunku 12 patma suyukunapi puririchiyta.

Kay qillqamaytuqa yachay wasikunapi warmakuna imayna tarikusqan qawarinapaqmi: warmakunam imaymanata qariwarmi kayninkuta mallwachichkanku, chayraykum usuchisqa hinallataq kirisqa kanku.

Kay qillqamaytuqa yanapawasun usuchinakuy pisiyananpaq, chaymanta waynakunapa sipaskunapa qariwarmi kasqankuta qawarispá imaymana kayninkuta yuyaymananapaq.

Hinallataqmi, runakunapa sunqunta yupaychanapaq huk suyukunamanta kamachikuykunata yapasunchik. Chaymanta, imaymana yanapakuyta haywarimum wawakunapa sasachakuynin hinallataq usuchisqa kaynin paskarinapaq.

Ñuqaykuqa munaniku kay qillqamaytuwan ima sasachakuykunapas allin chuyanchayman chayananta, hinallataq qariwarmi kayninchik mana rakirisqa, usuchisqa kananpaq.

2. QARIWARMI KAYNIN: QAWARIYNINCHIK

2.1. Imaymanakuna qariwarmi kayninchikmanta

Qariwarmi kayninchikpim imaymana kawsaykuna taqisqa tarikun, chaytaqmi qawarichikun imapas yuyaymanayninchikpi, ruwayninchikpi, rimayninchikpi, hinallataq wakinninchikwan imayna kasqanchikpi.

Sapakamapa imayna yuyaymanasqanmi qariwarmi kayninqa; imayna kawsasqanmanhinam sapa runa qariwarmi kaynintaqa akllakun. Mallwayninpitaqmi ayllukuna, masinkuna, yachana wasikuna, willakuqkunapas yanapan.

Wakin llaqtakunapiqa qariwarmi kayninkuqa yananchakuyllaman hinallataq churiwayuq kayllaman qatichisqam. Mana chayhina kaptinqa qariwarmipa tinkunakusqankuta mana allin qispisqata utaq unqusqahinatam qawarinku. Chaymi, pipas qariwarmi kasqanta hukmanpamanta mallwachiptinqa mana allin runatahina qawanku hinallataq usuchinku.

QARIWARMİ KAYQA SAPAKAMAPA İMAYNA
KAWSAKUYNIN İNİALLATAQ PI KASQANCHİK
RİQSİKUY, İMAYMANANPAMANTA
KAWSAHWANTAQ. CHAYRAYKUM
NİNCHİKMAN QARIWARMİ KAYQA
HUKMANPAKUNAMANTA KAWSASQA
KANMAN.

2.2. Warmakunapa qariwarmi kaynin

Yachasqam, warma kayqa kawsaypa puririynin kasqan, chaypim runapaqa qariwarmi kayninkuna hatarimun.

Ancha kuyanakuyqa warma kaypim sinchi kanman. Warmakunaqa taytamamanwan, warma masinwan, hinallataq huk runakunawampas pukllaspankum imakunatapas yachanku.

Warmakunaqa qarikayninta utaq warmikayninta llachpakuspa utaq wakinninpawanpas tupachispa riqsinku.

Kay pachapitaqmi imayna qariwarmi kayninkuna riqsipayta munanku, chaymi paykunaqa, mamanpa wiksanpi imaynanpi wawa qispisqanta tapukunku.

Warmakunaqa taytamamachakuypi pukllanku, chaypim qarihina utaq warmihina ruwaqyayta yachanku. Warmi warmakunam taytanwan anchata kuyanaku, qari warmataq mamanwan anchata kuyanaku chaymi awqanakuy kan. Chaymanta warmakuna masinkunawan munanakuyta qallarinkuña, maytaqmi warmakuna yachachiqninta kuyarparin.

Hinallataqmi, warmi warmakuna qaripa pukllananwan pukllanku, qarikunataq warmipa pukllananwan, imakunapas yachananrayku. Chayqa manayá pukllasqanwan chu qariwarmi kaynin qispinqa.

Warmakunapa mallwayninpiqa kawsayninku imaymanaman tikrakun: ukunmi hukmanyay, pi kasqankuta wakinninpaq qatipanku, huk ayllukunawan kuyanakuykunata maskanku, imapas ruwaykunaman yaykunku, hinaspa imapas riqsisqanmanta kikinpa yuyaymanayninkunata takyachin.

Kay qawarisqanchikkunam yachachinanchik warmakunapa kawsaynin ancha sumaq kananpaq. Chayraykum, yachachiqkunaqa ruwayninkuwan,

allin willakuykunawan warmakunapa sunqunta pusarinankupaq, qariwarmi kayninmanta mana huchachakunankupaq utaq mana pingakunankupaq.

2.3. Qariwarmi kayninkunamanta

Runakunaqa kawsasqanmanhinam kikinpipuni ima kaqninkuta maskanku. Kikin kayninpa wakinninmi qariwarmi kaynin.

Qariwarmi kayninta riqsikuspaqa huk kawsayllapim runakayninta, yachayninkunata, yuyaymanaynintapas runaqa huñun; chaykunam runakunata wakinchanqa: qarikayman utaq warmikayman, qariwarmipa ruwaynin hinallataq kikinpa kaynintapas.

Chayraykum rakirisunchik:

2.3.1. Qariwarmikayman

Ancha munakuywan hinallataq kuyaykuywan hukninchikman asuykuymi qariwarmikayman kayqa. Paykunaqa qari utaq warmi hukninpaq kanman (orientación heterosexual), kikin hinapas kanman (orientación homosexual) maychikaqmi iskayyasqapas kanmantaq (orientación bisexual).

Warmimasinwan munanakuptinqa lesbiana nispam sutinchanku; qarimasinwan wayllunakuptinqa gays nispataqmi ninku.

Qariwarmikayman runakunapa kawsayninqa, manataqmi ratakunmanchu. Manam mañachwanchu runakunataqa mana kikinpa munasqanwanhina kawsanantaqa; qarikayman utaq warmikayman kasqan mana chaqrukunanrayku.

2.3.2. Qariwarmi ruwaynin

Qariwarmi ruwayninqa ustunakuymi, chaymi kanman: qarimasinwan utaq warmimasinwan, warmiqari, kanmantaqmi iskayasqapas.

Runakunaqa kanmanmi heterosexuales, homosexuales utaq bisexuales qawarisqanchikmanhina, qariwarmi ruwayninkuna mana munasqanmanhina kaptinpas.

MAYQANWANDPAS USTUNAKUYQA MANAPUNIM
QARIWARMI KAYNINTA TIKRANCHU.
MAYCHIKAQMI RUNAKUNAQA QARIMASINWAN
UTAQ WARMIMASINWAN USTUNAKUYTA
MUNACHKASPA MANA WILLAKUNCHU
WAKINNINPA USUCHINANTA UTAQ RAKINANTA
MANCHASPA.

KAYHINATA QAWARISPAQA KANMANMI
WARMIMASINWAN UTAQ QARIMASINWAN
USTUNAKUQ PUKLLAPAGANAKUSPA, CHAYQA
MANAM HOMOSEXUAL KAYNINCHU.

2.3.3. Kikin kaynin

Chiqapmanta warmi kay utaq qari kay kawsaymi kikin kayqa, qarikayniyuq utaq warmikayniyuq sapakamasqa paqarimuptinpas. Chayqa ukunpa kawsay munasqanmi, imayna pachakuy munasqan, imayna rimasqan, imaynan purisqan, imayma riqsichikusqan.

Chayqa, trans, travesti, transgénero utaq transexual nisqakunapim runakunataqa rakichuwan:

 Travesti runa kayqa manam qarikaynin utaq warmikaynin tikraqchu, ichaqa qari kasma warmiyakuq utaq warmi kasma qariyakuq.

 Transgénero runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, hampikunawan utaq imantapas tikrachispa hinallataq yapachikuspa.

 Transexual runa kakuyqa qarikayniyuqpa warmihina kaynin utaq warmikayniyuqpa qarihina kaynin, ukunta allichachispa qarikaynin-ta utaq warmi kayninta musuqmanta qispichispa.

Wakin waynakuna sipaskunaqa pantasqahina ukuyuq kasqanta musyanku hinaspa ruwayninkuna mana huk runakunapahina kasqanta uyuymananku. Kay qawayqa willawanchik trans runa kasqanta.

Runakunaqa qawachikuytam munanku kikin kayninta, chayrayku qawachikunku heterosexual, trans utaq homosexualhina.

2.4. Homosexualidadmanta

Homosexualidadqa umamuyu unquyhina sutichasqam karqa; mana allin runayaqhina utaq manaña puquriq hina. Ichaqa watakunapa risqanmanhina kay hamutaykunataqa tikra chkankuñam.

Asociación Psiquiátrica de los Estados Unidosqa 1973 watapi Manual Diagnóstico y Estadístico de los Trastornos Mentalesmanta (DSM-II) homosexualidad simita qichurqan.

Asociación Psicológica de Estados Unidospas qimispa 1975 watapi chaymanta mañakurqa kayta nispan: “uma qallichik yachaqkunam chay chinpusqa unquy umamanta nisqata unay pachamanta homosexualkunaman churarqa kasqanta qichusqa kachun”.

OMSqa 1990 watapi Clasificación Estadística Internacional de Enfermedades y otros Problemas de Saludmanta homosexualidad simita qichurqa hinaspa runapa qariwarmi kaynintahina churarqa.

KUNAN PACHAKUNAQA TRANS RUNAKUNAPA
IMAGMANA HUÑUNAKUYNINKUNAM
ATIPACHKANKU OMS TRAVESTISMO,
TRANSGENERIDAD, TRANSEXUALIDAD
SIMKUNA MANAÑA UMAMUYU UNQUYMAN
SINRICHASQA KANANPAQ.

RUWANAPAQ

Yachay wasiqa imayna kayninchik yachananchikpaq hinallataq runa kayninchikmanta hamutananchikpaq. Chayrayku, ñuqaykuqa munachimuykiku ruwaykunata allin qispichinaykipaq.

Maychikaqmi qariwarmi kaytaqa tupachinku runapa hawanpi kaqllanman utaqmi ustunakuyllaman. Chaynatam trans runata, lesbiana runata, gay runata bisexual runatapas (TLGB) riqsinchik, willakuykunatapas wakillanta chaqrusqata yachaspa.

Estereotipokunamanta ruwaykuna

Runapa imaymana kaynin riqsiyta munachkanchik qispíchiyta, hinallataq TLGB runakuna hukman qawasqa hinaspa usuchisqa kasqanta.

Chaypaq, yachaq masinchik ukumanta kimsa wayna llusqinan, paykuna ima munasqanmanta pichqa minutopi rimanqaku, amataq imaymana qariwarmi kaymantaqa. Huknin trans, lesbiana utaq gay runaman rikchapakunqa.

Uyariqkuna rimanakuy tukuptin qawasqanmanhina sapakamapa imayna kasqanta ninqaku, chaymanta rimanakunqaku imanasqa chay huknin karqa trans, lesbiana utaq hinaman tupachisqa.

3. TLGB RUNAKUNADA SUNQUNKUNA

USUCHIYQA
RUNAKUNADA
RUNAKAYNINTA
NANACHIQMI

3.1. Runakunapa sunqunkuna, qariwarmikaypa sunqunkuna

Runa kayqa sunquyuqpuni kaymi, chayqa llapan runapa iñiyinpi, mana mayqintapas chiqnispa, sumaq kawsay tarisqanpi takyachisqa tarikun.

Declaración Universal de los Derechos Humanospi, (ONU) Organización de la Naciones Unidaspa ruwasqanwanmi 10 punchaw diciembre killa 1948 watapi runakunapa sunquninqa riqsichikurqa.

Runakunapa qariwarmi sunqunqa allin waqaychasqa kananmi, chaymi ima nanachiy ayllu ukupiña kaptinpas willakunapuni. Runakuna qariwarmi sunqunnin riqsiyqa hawkayaypi mana manchakuywan utaq mana usuchisqa sumaq kawsayta quwanchik.

Valenciapi (España) ruwasqa XIII Congreso Mundial de Sexología 1997 watapi kaqmi, qariwarmikayninchikpa sunqun kasqanta riqsin:

- Sapa qaripa utaq sapa warmipa kaynin qispichinanta, mawka ruwaykunamanta karunchasqata.
- Qari utaq warmi kayninmanta, watamanta mayqin ayllu kasqanmantana mana pipas ususchisqa kananta.
- Qariwarmi kayninmanta allin yachaykuna chaskinanta.
- Ustunakuy sumaq kananta, mana maqasqa, mana usuchisqa utaq mana kanisqa, mana qatikachasqa kananta.
- Qariwarmikayninta sapa runa sumaqlata ruwanakunankupaq hinallataq yuyayninwan huntasqata.
- Ustunakuy sumaqpuni hinallataq ancha munaycha kananta.

3.2. Chimpu hinallataq usuchiy

América Latinapiqa rakisqa Ilaqtakuna wakchayaypi kawsaqkunapas kachkanraqmi. Chay Ilaqtakunapa ukunpi TLGB runakuna kawsanku mana qariwarmikayninta chaninchaptinku. Paykunan mayqin qariwarmikaynin akllasqankurayku chimpusqa, usuchisqa kanku.

Kay runakunaqa imayna kawsasqanmanhinam mana yupaychasqa uchuyyachisqa hinallataq mana chaninchasqa kawsanku. Aswanqa, imay rikuq qaran kasqanmanta, VIH hinayuq utaq tuberculosis unquywan kaspam chimpusqa.

Runakunaqa chimpusqa kaspanmi ruwaykunamanta utaq sunturkunamanta, yanapayta utaq qawariyninta qichuspa rakisqa kanku, chaymi ima sasachakuypipas mana mayniyuq mana piniyuq tarikunku.

Chaynallataqmi, qariwarmikaynin utaq qariwarmiman kaynin akllakusqanrayku usuchisqa kanku. Usuchiyqa runa mana chaniyuq hina yuyaychaypi takyasqa.

Kunanqa ñam yachanchikña imapas mana kaqinpi rakiyqa, imapas michakuyqa, runapa imapas sunqunta pisiyachiqqa, Declaración Universal de los Derechos Humanospa kamachisqanta waqllichin.

Amnistía Internacionalpaqqa qariwarmiman kayqa, qari utaq warmmi kayqa, chaynallataq ima Ilaqta kayqa, runakunapa kikinpuni kayninmi. Chayrayku, mayqanwanpas usuchiyqa runapa sunqunta, kikin kaynintapuni nanachin.

3.3. Qariwarmikaynin usuchiymanta

Chimpuykuna usuchiykunapas huk simikunawanmi riqsikun: homofobia, lesbofobia, transfobia utaq bifobia. "Fobia" kamayninga llapan simikunapim chiqniy, mana munay kasqan.

Qawarisun, homofobiaqa runa hukninta homosexualmi nispan chiqniyinmi. Carlos Bonfilmi nin, chay chiqninga: "hukniraq chiqniysi qariwarmikayninku tikrasqanmanta, kamachisqa heterosexualmanta ayqiqkuna, pikunapas hukman tarikusanmanta".

Homofobiaqa homosexualkunata runakuna ruwasqankunawan chiqniptin qawarichikun. Lesbianata chiqniptinqa lesbofobiam; trans runata chiqniptinqa transfobiam; bisexualkunata chiqniptinqa bifobiam.

"CRÍMENES DE ODIO" SUTICHASQA
RUWAYKUNAQA ANCHA NANACHINAKUYPA
RIKURJYNINMI QARIWARMIKAYNINRAYKU UTAQ
QARIWARMİYAYNIN KASQANRAYKU.

CHAYRAYKUM ACHKA RUNAKUNA
MANCHAKUSPA QARIWARMİYAYNINTA
UTAQ QARI WARMİ KAQNINTAPAS PAKANKU
"CLOSETPI" HINA KANKU, MANA SARUSQA
UTAQ MANA RAKISQA KANANKUPAQ.

3.4. Usuchinakuy hinallataq chiqninakuy kallpanchaq willakuykuna

Kaypi qawarisun TLGB runakuna usuchi q willakuykuna kallpanchaqta.

WILLAKUY

KUTICHIYNIN

Homosexualidadqa hampinalla unquymi.

Manam. Homosexualidadqa manan unquychu hukniraq qariwarmiman kay.

Homosexualidadqa, travestismoqa, transgeneridadqa hinallataq transexualidadqa aqarwaykunam.

Manam. TLGB runakunaqa manan aklankuchu qariwarmiyaynintaqa utaq qariwarmi kaynintaqa, kawsasqanman hinam tarinku.

WILLAKUY

KUTICHIYNIN

Llapan trans runakunaqa qariwarmikaynin rantikuypim pawanku.

Manam. Kaytaqa kanmi, ichaqa allin llamkapakuykuna mana tarikuptinmi.

Homosexualidadqa, travestismoqa, transgeridadqa utaq tanssexualidadqa qari utaq warmi kayninpi imapas nanachisqa kaptinmi.

Manam. Manam kanchu qariwarmikayninpi nanachiyqa TLGB runa kaywan qatichiyinqa.

Lesbianakunaqa qari kaytam munanku; gaykunapas warmi kaytam munanku.

Manam. Lesbianakunaqa warmim kanku, gaykunapas qarim kanku; paykunaqa qariwarmi kayninwan kuisisqam kanku.

WILLAKUY

Lesbianakuna, gaykuna
chaymanta transkunapas
munasqan qari utaq warmi
kaqkunatam supayta
qatikachan.

KUTICHIYNIN

Manam. Qatikachaytaqa pipas
kachaykullanmanmi, hinaspapas
chayqa hatun hucham.

Lesbianakuna,
gaykuna chaymanta
transkunapas
munasqan qari utaq
warmi kaqkunatam
supayta qatikachan.

Manam.
Qatikachaytaqa pipas
kachaykullanmanmi,
hinaspapas chayqa
hatun hucham.

VIH/sidaqa gaykunallata
chaymanta
transkunallatam
hapin/unquchin.

Manam. VHI/sidaqa pipas
qariwarmikayninta mana allin
purichiqtam hapin /unquchin.

WILLAKUY

Lesbianakunaqa warmikaynin mana allin qispichiqmi, qari usturquptinqa lesbiana kayninqa chinkanmanmi.

KUTICHIYNIN

Manam. Kay rimayqa sapichasqa qarikunallam warmikunataqa ustuspa ancha munayta riqsichinman nisqapim, chaywanmi sayapakunku lesbianakuna chiqniyman.

Homosexualkunaqa trans runakunapas heterosexualkunamantaqa llumpay munarichikuqmi hinallataq hukwan hukwan ustunakuqmi kanku.

Manam. Llumpay munarichikuq kayqa hinallataq hukwan hukwan ustunakuq kaypas qariwarmiyayninmantaqa sapaqchasqam.

WILLAKUY

Llapan machonakuna, utaq qariman rikchakuq llapan warmikunam lesbiana, llapan amaneradokuna utaq warmiman rikchakuq llapan qarikunataqmi gaykuna.

KUTICHIYNIN

Manam. Warmipuni kayqa hinallataq qaripuni kayqa wakinkunawan imaynapas riqsinakunapaq kawsasqamanhina ruwasqam.

Pipas qaripura utaq warmipura ustunakuspaqa lesbianayarunmanmi utaq gayyarunmanpas.

Manam. Qarikayqa utaq warmikayqa manam qariwarmiyaynin hinachu. Qari utaq warmi kaypas wakin lesbianakunapa chaymanta wakin gaykunapa kawsayninpipas tarikunmanmi.

Fuente: Adaptado de *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas*. Movimiento de Integración y Liberación Homosexual (Movilh). Chile. 2009.

RUNANAPAQ

Kutichiyninkunaqa taripaykunapi takyasqa:

Ñawpaq nisqakuna aswanta yachanapaq, kayta ruwasunchik:

Sunqunninchikkuna parasqa

Yachachiqmi yachachisqankunaman sunqunninchikkunapa ancha allin kasqanta willanan. Hina qipanman rapipi mana pisiq sunqunninkunata qillqananpaq kamachinan, chaymanta mayqankunas aswan riqsisqa kaqkuna hinallataq sarunchasqa kaqkunata chinpunanpaq.

Qatiqninmantaq, chay sunqunninchikkunapa pisichasqa kasqanpi imakunapas mana allin kasqanmanta yuyaymanan. Tukupayninpi yachachiq yuyachin mana ima runapas hukpa sunqunninkunata ima raykupas nanachinanta hinallataq waqaychaynin maskananpaq.

4.

YACHACHISQAKUNA QATKACHAY UTAQ BULLYING

4.1. Bullyingman asuykuykuna

Ñawpaqmanta pacha imaymana sutkuykunaqa karqa. Qipa watakunatañam bullying nispa sutichaywan hinaspa yachay wasi ukukunapi huchapasqa. “Bully” simiqa “qaritukuq”, chayraykum “qatikachay” utaq “amichiy” kanman.

Yachachisqakuna qatikachay utaq bullyingqa huk runapa utaq achka runakunapa yuyaywan hukkunapa asikuykunawan, tanqarikuywan, manchachiywan, qillqakuna apachiykunawanpas ukunninkunaman sutkuyumi.

Yachaywasikunapi warmakuna chaymanta waynakunapas qariwarmiyayninku imaymanayuqmi kanku, chayraykum paykuna usuchisqa, qatikachasqa chaymanta ukuninkunapi sutkusqa kanku.

4.2. Bullyingpa imayna kasqankuna

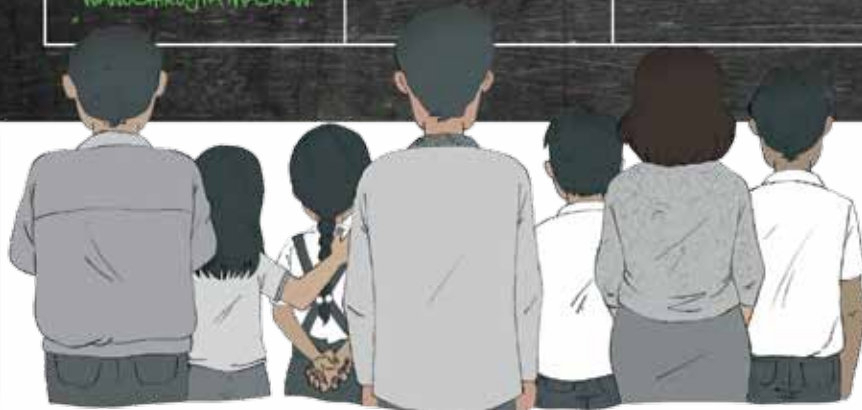
BULLYINGQA UTAQ YACHACHISQAKUNA
 QATIKACHAYQA IMAYMANAM KANMAN:
 BULLING HOMOFÓBICO, LESFÓBICO,
 TRANSFÓBICO UTAQ BIFÓBICO.
 KAY QATIKACHAYKUNAQQA
 QARIWARMİYAYNIN UTAQ QARIWARMİ
 KAYNIN HUKMANPAMAN TARIQ
 RUNAKUNADA ÑAKARISQANMI.

Qatikachayqa imaymana sutkuykunapi qawarichikun, chay TLGB kaqkunata riqsirquspaqa sapaqchaypi utaq qarquypi tukunman. Kayqa homosexualdadta, travestismota, transgeneridadta utaq transexualidadtapas ratakuq unquykunata hinaraq hamutasqa kaptinmi.

Bullyingqa TLGB yachachiqtapas utaq mana chayna kaqtapas ñakarichinmanmi, qatikachasqa kaptin yachachisqan warmankunaman sayapakusqanpi nanachisqa kanman.

4.3. Bullyingpa hatarichiynin

NAKARIQPI	NAKARICHQPI	QAWJAGKUNAPI
<ul style="list-style-type: none"> • KUYAGNIRKUNATA CHINKARICHIN UTAQ MANA ALLINTACHU TNKINAKUN • SASACHAKUN HNASPA YACHAYNASITA SAGN • YACHAYNASIMAN MANA RINCHU • YACHAYNASI LLUMPAJ MANCHAKUY • KIKITA MANA ALLINTA HINA QAWAKUN HNASPA MANA CHANICHAKUNCHU • LLAKIKUNAN HAPICHKUN • KIKIN KIRKUN HNASPA WANICHKUYTA MASKAN 	<ul style="list-style-type: none"> • MAPAS MUNASQAN HAYPANANPAQ SUTKUN • HUKLAWKUNAPAS SUTPUPAYAN SAPA KUTI HUCHAPAKUYTA MUKAN • YACHAYNASITA SAGN 	<ul style="list-style-type: none"> • SARUSQA KAY MANCHAKUY • WAKNPA NAKARICHIN MANA KUYAPAYAQ • MAPAS SASACHAKU KAPTIN UNPURAYAN • SUTUNAKUYKUNAPI MANA RIKUSTUKUNCHU

Fuente: Adaptado de *Diversidad en las Aulas. Evitar el Bullying o Acoso Homofóbico*. Cuadernos Plural 02. Santiago Agustín Ruiz. Fundación Triángulo. España. 2009 / Adaptado de *Súmame. Guía para Chicas y Chicos. Guía sobre el Acoso Escolar*. Federación de Trabajadores de la Enseñanza de la Unión General de Trabajadores de España (FETE-UGT). España 2008.

5.

QARINARMKAYKUNA YUPAYCHAY

5.1. Qallariqnin rimaykuna

¿Imatataq ruwasunman qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunata riqsispa?

 Qallariq ñiqi: qariwarmikayniyuq utaq qariwarmiyayniyuq runakunataqa manan pingachinachu ima ruwayninmantapas.

 Iskay ñiqi: qariwarmikayninta willakuwaptinchikqa uyarina, kuskanchana ima munasqantapas yanapana.

 Kimsa ñiqi: qariwarmi waynakunapa riqsikuyinpi llapan sasachakuyinkunata astawan qawarina.

Llapan yachachisqakunam sapa kuti umanchananku qariwarmikayninta qispichinanpaq yachachiqninpa kuskanchananta.

5.2. Imaynatataq bullyingtaqa musyachwan

Huk ruwaykunata qawarispay kay¹ willakuykunata churamuyku:

 Yachachiqkunaqa manan yanqakunata hamutanachu; qawarisun, llapallan runakunam kaqkamalla qariwarmikayniyuq, nispa; utaq imapas rimasqanchikqa manam huk iñiyiniyuqkunapa utaq huk yachayniyuqkunapa sunqunta nanachinqachu, nispa.

 Sunqunnin qawaykuna, suyunchik yupaychana, chaymanta, hawka kawsaypaq yachaykunapim qawariyta atinchik qariwarmikay hinallataq qariwarmiyaymanta, warmakuna TLGB runakuna sunqunninmanta yuyaychakunanpaq, hinallataq usuchiy chaymanta sutkuy chinkachinapaq.

¹ *Diversidad en las Aulas. Evitar el Bullying o Acoso Homofóbico.* Cuadernos Plural 02. Santiago Agustín Ruiz. Fundación Triángulo. España. 2009.

- Imapas yachachinakuyipi rimasunman imaymana yachaykunapi yupaychasqa runakunamanta, chayqa amapuni qunqasunchu imayna qariwarmikaynin utaq qariwarmiyaynin kasqanmanta. Rimasunmanmi imayna Platón, Sócrates, Safo de Lesbos, Alejandro Magno, Miguel Ángel, Leonardo da Vinci, Arthur Rimbaud, William Shakespeare, Simone de Beauvoir, Virginia Wolf, Óscar Wilde, Martina Navratilova, Federico García Lorca, hukmankunatawanpas.
- Ama qawasqanchikmanhina pitapas patachasunchu. Warmi warma qarihina tarikuptinqa utaq qari warma warmihina tarikuptinqa aswan hichpam yachaqmasinkunapa nanachinan.
- Runakuna usuchi q rimaykunatan anchata qawarinanchik. Kayhinata, ‘maricon’ utaq ‘maricona’ nisqata ama rimanachu.

Kay yanapakuq Chilepi unachasqaqa *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las Aulas*², yachaywasipi llamkanapaqmi huk ruwaykunata quwanchik:

- Qariwarmiyayninpi chaynallataq qariwarmi kasqanpi usuchinakuyumanta rimaspaqa huk usuchikuykunamanta utaq sapaqchanakuyumanta rimallasuntaq, imaynam ukurunakuna, imanpan pisi kaqniyuqkunata, machupayakunata, hukkunatapas sapaqchaqninta.
- TLGB runakunapa ukunninkuna waqaychaqkunata utaq kuyapayakuq runakunata huñanakuyinichikman hamuy nisun.
- Qariwarmiyayninmanta chaynallataq qariwarmi kayninmanta allin yachaq runakunata chaymanta sunquninmanta qawariqkunata watukasan.
- Qariwarmiyayninmanta utaq qariwarmi kayninmanta imapas kaqkunamanta rimanakusun.

² *Educando en la Diversidad. Orientación Sexual e Identidad de Género en las aulas*. Movimiento de Integración y Liberación Homosexual (Movilh). Chile. 2009.

Españapi ruwasqa yanakuq qillqamaytu bullyingmanta hukkunapa llamkasqampi kusa musyasqakunata qatinqin qawariykunapi churamuwanchik:

 Yachachinakuypi bullyingmanta rimasuq ama pinqakuspa: imataq chay, haykaptaq kanman, imaynatataq musyachuwan, imatataq ruwasunman? Chaynakunata.

 Atispaqa, rimasun chaymanta yuyaymanasun nanachisqakunapa hinallataq ñakarichiqkunapa imayna tarikusanmanta.

 Qariwarmiyayninmanta utaq qariwarmi kayninmanta imapas qatikachayta yachaspaqa yayaymanayta qallarisun.

 Huk runakunawan maypipas allin kawsanapaq kamachikuykunata llapanchik uku unanchasun.

Bullying homofóbico, lesfóbico, transfóbico utaq bifóbico nisqankunapipas churasunmanmi kay willakuykunata. Astawampas, qariwarmi kayta yachachinakuypaq pukllaykunata yapasunman, manaraq riqsichkaspa yachaqtukuy maqakuykuna rikurichinapaq (Capítulo I qaway).

5.3. Bullyingwan nanachisqa runakunawan imatataq ruwasunman?

 Bullyingwan nanachisqa yachaqkunamanqa llampullawan hinallataq sumaqchallata; mana aquchay sunquyuqlla asuykunanchik, maqachikuqta utaq maqaqta mana millayta qawaspa.

 Astawanpas, nanasqa runapa homosexual utaq trans kaynintaq manapuni chiqapchanachu nitaq llullanachu, ichapas mana imapas allinchu rikurichinapaq.

 Nanachisqa yachaqkunataqa yuyaymanachinam kaywan: manapuni willakuyninkunata utaq imarayku nanachisqa kasqanta maskanachu. Pi runapas qatikachasqa kanman, mana pipas chaytaqa chaskinachu.

- Hinallataqmi, paykunataqa yuyaychana kikinkaynin yupaychakunanpaq, pi runapas ancha chaniyuqmi.
- Yachachisqakunata taytamamanwan rimanankupaq qayasun, paykunataq yachachiqkunawan rimanankupaq.
- Qatikachaqninkunata amapuni piñakuywan kutichinanpaq nanachisqakunaman kunasun.
- Amapuni chunniqkunapi pipas qipananta kunasun, ima sasachakuypas amachanapaq hinallataq chay sasachakuykuna allillanta rimarinapaq.

Bullying homofóbico, lesbofóbico, transfóbico utaq bifóbico kaptin:

- Chaylla chaylla nanachisqa yachachisqakunata qatikachaymanta harkasunchik.
- Yachachisqakuna qariwarmiyayninta riqsichikuyta munaptinga, ama pingakuyllawan rikurichinanpaq.

Chaymantapas yuyarisunchik:

- Yachaywasi ukupi nanachiy tarisqata qawariypiqa ama maqaqllatachu nitaq maqasqallatachu chawpichasun. Yachasqam yachachisqakunapa hawkalla maqachikuskanqa, hinaspa astawan qatiqninpas kanman.
- Homosexualidad hinallataq trans kayqa ratakuq unquyhina qawasqa kaptinqa, atipaymi qatinqapuni. TLGB runakunaman sayapakuq yachachisqakunaqa, paykunapas chayhina qawasqam kanmanku.

5.4. Sunturqa bullying ruwaykunata yachaspa imatataq ruwanan?

Imaymana qariwarmiyaq utaq qariwarmikayniyuq runakunamanta bullyingta qarqunapaqa, suntur yachaywasipa ruwananmi chanin. Chaypaqa kaykunatam qawarinanchik:

- Yachaywasi kamachikuykunam imaymana qariwarmi kayninkuta yupaychananpaq kallpachanan.
- Allin kawsaypaq yachachinakuyta puririchina hinallataq mana usuchinakuyta, chaykunataq sunturwasi kamachikuy qillqakunapi kayta atin.
- Yachaywasipa llapallan runankunata imaymana usuchiykunawan awqanakuy hatarimuqta musyananpaq yachapachisun.
- Taytamamakunata hukllawasun huñunakuypi homosexualidad, travestismo, transgeneridad hinallataq transexualidad kaqkunapa imaymana qariwarmikay kasqanmanta yuyaymanananpaq; chaymanta, qatikachay hinallataq usuchiyqa TLGB runakunapa sunqunninkuna kirisqanta qawarinapaq.

YACHACHINAKUSTIN
KUSKA KANANCHIKPAQ